

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України

Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна

ГУТНІКОВА ТЕТЯНА ЮРІЇВНА

УДК 821.161.2 – 3.09

**КОНЦЕПЦІЯ СВІТУ І ЛЮДИНИ В УКРАЇНСЬКОМУ
ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОМУ РОМАНІ 90-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ**

10.01.01 – українська література

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Харків – 2013

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Безхутрий Юрій Миколайович,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна,
завідувач, професор кафедри історії української літератури.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Голобородько Ярослав Юрійович,
Херсонська академія неперервної освіти,
завідувач, професор кафедри теорії і методики викладання
гуманітарних дисциплін;

кандидат філологічних наук
Куриленко Ірина Анатоліївна,
Харківська державна академія культури,
доцент кафедри мистецтвознавства,
літературознавства та мовознавства.

Захист відбудеться «20» лютого 2013 року о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.051.07 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, ауд. 6/85.

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (61022, м. Харків, майдан Свободи, 4).

Автореферат розісланий «18» січня 2013 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. М. Кремінська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Розвиток української літератури порубіжжя XX і XXI століття є особливим феноменом, оскільки являє собою першу спробу новітнього, тематично та стилістично розмаїтого художнього освоєння життя в умовах новоствореної держави. Саме у 90-х роках XX століття відбувається інтенсивне формування нової картини буття, осягнення місця людини у світі, перша спроба критичного переосмислення минулого в суспільному та культурному житті задля відновлення власної національної ідентичності. Ці тенденції збігаються із приходом у вітчизняну літературу естетики постмодернізму, що на українському ґрунті набуває особливих оригінальних ознак.

Актуальність теми дослідження зумовлена зацікавленням і об'єктивною потребою в дослідженні процесу формування й розвитку новітньої української літератури в умовах руйнації усталеного та переходу до нового світовідчуття, під час якого відбувається яскраве оприявлення мистецького бачення та межове загострення його художніх відчуттів. Наявні літературознавчі розвідки засвідчили загальну увагу як до постмодернізму в цілому, так і до розгляду окремих його аспектів, однак проблема концепції світу і людини в українському постмодерністському романі 90-х років XX століття досліджувалася спорадично й мала часткове наукове висвітлення. Між тим цей аспект у вивченні сучасного літературного процесу потребує цілісного наукового підходу, оскільки становить центральну ланку філософсько-естетичного сприйняття письменниками дійсності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження художньої концепції світу й людини в романістиці 90-х років XX століття здійснено в рамках комплексного плану науково-дослідницької роботи кафедри історії української літератури Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Жанрово-стильові особливості та поетика української літератури XVIII–XXI століть». Тему роботи затверджено на засіданнях Вченої ради філологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (протокол № 10 від 20 червня 2003 р.) і Бюро наукової ради НАН України з проблеми «Класична спадщина та сучасна художня література» (протокол № 3 від 14 вересня 2004 р.).

Мета й завдання дослідження. Мета дисертації – визначити концепцію світу і людини в романах представників постмодерністського дискурсу в українській літературі 90-х років XX століття: Ю. Андруховича, Ю. Іздрика, В. Кожелянка, О. Забужко, О. Ульяненка, Є. Пашковського.

Реалізація цієї мети передбачає виконання таких **завдань**:

- висвітлити особливості постмодернізму як мультимасштабного явища світової культури й літератури зокрема;
- довести специфічність українського постмодернізму як явища, спричиненого особливими суспільно-історичними і культурними умовами пострадянської дійсності;

- виявити концептуальні філософсько-естетичні характеристики образу світу, зображеного в запропонованих творах, та проаналізувати їхні особливості;
- виокремити та дослідити новаторські для української літератури прикмети постмодернізму (на прикладі таких художніх засобів, як іронія та гра);
- з'ясувати сутнісні ознаки образу людини в українській постмодерністській прозі досліджуваного періоду;
- уточнити типологічні відмінності у принципах зображення персонажа, і зокрема митця, у творах представників двох різних літературних угруповань українського постмодернізму (галицько-станіславської та київсько-житомирської шкіл).

Об'єкт дослідження складають романи Ю. Андруховича «Рекреації», «Московіада», «Перверзія», В. Кожелянка «Дефіляда у Москві», Ю. Іздрика «Воцтек», О. Ульяненко «Сталінка», «Вогенне око», Є. Пашковського «Щоденний жезл», О. Забужко «Польові дослідження з українського сексу».

Предмет дослідження – концепція світу і людини в романістиці 90-х років ХХ століття, особливості рецепції та способів їх творення в постмодерністському тексті.

Методи дослідження. Теоретико-методологічну основу дисертації становить системний підхід на основі сучасних філософсько-літературознавчих досліджень у сфері постмодерної естетики: Ж.-Ф. Ліотара, Р. Барта, І. Хассана, Ж. Дерріди, Ж. Лакана, У. Еко, І. Ільїна, І. Скоропанової, М. Липовецького, В. Куріцина, М. Епштейна, студій над проблемами постмодерної літератури та теорії постмодернізму М. Павлишина, Т. Гундорової, Н. Маньковської, Я. Голобородька, Г. Мережинської, О. Ільницького, Я. Поліщука та ін., де під різними кутами зору розкрито питання постмодерністської естетики та репрезентовано особливості її реалізації на вітчизняному ґрунті.

У дослідженні були використані традиційні загальнонаукові методи: аналізу й синтезу, типологічного зіставлення, мотивного аналізу, а також описовий, порівняльний, архетипно-міфологічний, культурно-історичний та системний методи.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першою спробою поглибленого аналізу творчості українських письменників-постмодерністів крізь призму зображеної в ній концепції світу та людини. Вперше розглянуто особливості трансформації постмодерністського світогляду в новаторській картині буття та образі людини. Виокремлено та проаналізовано типові й оригінальні риси зображення індивіда і навколишньої дійсності в обраних романах, здійснено зіставлення основних прикмет предмету дослідження у романах авторів різних світоглядних позицій, ідейних спрямувань та літературних шкіл.

Практичне значення одержаних результатів. Практичне значення роботи зумовлене можливістю використання її у викладанні вузівських курсів, спецсемініарів з історії української літератури та теорії літератури, при написанні

підручників і навчальних посібників, під час підготовки до написання бакалаврських та магістерських робіт тощо. Результати роботи можуть бути застосовані в процесі подальшого систематичного вивчення сучасної постмодерністської літератури в загальносвітовому контексті.

Особистий внесок здобувача. Робота виконана самостійно, без участі співавторів.

Апробація результатів дисертації. Апробація результатів роботи здійснювалася шляхом опублікування матеріалів, положень і висновків у наукових виданнях, а також у доповідях на конференціях: IX Всеукраїнська наукова конференція «Слобожанщина: Літературний вимір» (м. Луганськ, 18 лютого 2011 р.); XI Міжнародна конференція молодих учених (м. Київ, 15–17 червня 2011 р.); Міжнародна наукова конференція «Крихти буття: література і практики повсякдення» (м. Бердянськ, 22–23 вересня 2011 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Українська література в контексті світової: теоретичний, історичний, методичний та перекладацький аспекти» (м. Черкаси, 19–20 квітня 2012 р.). Дисертація обговорювалася на засіданнях кафедри української літератури Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна.

Публікації. Основні положення дослідження викладені у восьми статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Структура дослідження зумовлена його метою та завданнями. Робота складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків і списку використаних джерел. Обсяг дослідження – 178 сторінок основного тексту та 20 сторінок списку використаних джерел (264 позиції).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У «Вступі» обґрунтовано актуальність теми дослідження, її зв'язок із науковими програмами й планами, визначено об'єкт і предмет, сформульовано мету та завдання, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, окреслено методи та теоретичну базу роботи, а також подано інформацію про апробацію дисертації.

Перший розділ – «Рецепція постмодерністської прози українською критикою та літературознавством і теоретико-методологічні засади дослідження» – складається з двох підрозділів. У ньому визначено теоретико-методологічну базу дослідження та представлено огляд літературознавчих праць за темою дисертації.

Перший підрозділ – «Постмодернізм як загальноестетичне та літературне явище: теоретичний аспект» – становить теоретичне підґрунтя роботи. У ньому систематизовано досвід осмислення постмодернізму як культурного та естетичного явища, розглянуто основні підходи до трактування поняття «постмодернізм» і досліджено його історію, проаналізовано погляди на зв'язок постмодернізму й модернізму, охарактеризовано основні риси цього напрямку у світовій літературі. Як знакові представлено студії Ж. Лакана, Ж. Дерріди,

В. Вельша, Ф. Джеймсона, І. Хассана, Ж.-Ф. Ліотара, а також Н. Маньковської, М. Епштейна, М. Липовецького, І. Скоропанової, в яких сформовано розуміння сутності західноєвропейського, американського та східноєвропейського постмодернізму, закладено й розроблено засади дослідження творів цього напрямку.

Постмодернізм постає як реакція на світову загальноцивілізаційну кризу, що ознаменувала втрату авторитету моноцентричних метанаративів епохи модерну й виявила хибність позиції всемогутності людини через загрозу знищення життя на нашій планеті. Тому у творах цього напрямку відбувається переосмислення традиційних вірувань і доктрин, повернення від фундаменталізму й тоталітаризму до плюралізму, відкритості, різноманітності духовного життя, від модерністського європоцентризму до постмодерністського глобального поліцентризму. Філософсько-естетичною платформою постмодернізму стала практика літературно-критичного аналізу деконструктивізму (США) і теорія постструктуралізму (Франція), що становить комплекс уявлень і ідей, базованих на визнанні кризи структуралізму й активній критиці формалістичних та феноменологічних концепцій (критика знака, структури, комунікативності, цілісності суб'єкта).

Визначено, що найістотніші ознаки постмодернізму ґрунтуються на бажанні митця звільнитися від «тоталітаризму мови» й пов'язаного з нею мислення, а отже, філософія мови перетворюється тут на філософію тексту, основними ознаками якого стають: 1) відмова від Абсолюту, істини, Бога як єдиного першопочатку, що втілюється в концепті «смерть Бога»; 2) децентрування постаті автора, котра визначається як ідеологічна, обмежувальна, агресивна – «смерть автора»; 3) усунення таких текстотвірних чинників, як стиль, жанр, метод, цілісний персонаж («смерть суб'єкта»).

У процесі дослідження виділено такі найвизначальніші ознаки постмодернізму у світовій літературі, як естетичний плюралізм, еклектичність; стилістичний і жанровий синкретизм; іронія, пародія; потужне ігрове начало; інтертекстуальність, цитатність; компіляція замість оригінальності; деформація традиційних категорій суб'єкта й об'єкта; фрагментарність, непослідовність, культ помилок, коментаторство; антиідеологічність, ідейна відкритість; гедоністичність, повернення до природного начала в людині (еротичність, чуттєвість, емоційність); деконструкція побудови твору, ризома як основний її засіб; театралізація (епатажність, демонстративність, карнавалізація); дискретність хронотопу; багата палітра нетрадиційних мовних засобів.

У другому підрозділі першого розділу – «Український постмодерністський дискурс: літературознавча рецепція» – висвітлено особливості трансформації постмодернізму на українському ґрунті, виокремлено літературні угруповання та типи класифікацій постмодерністських творів у нашій літературі, а також здійснено огляд праць українських літературознавців і критиків, де досліджуються найістотніші проблеми напрямку.

З'ясовано, що український постмодернізм є складним і оригінальним явищем унаслідок поєднання в ньому естетичних ознак світового постмодернізму та глибинних особливостей національної культури. Як одна з найхарактерніших та найбільш оригінальних властивостей української романістики 1990-х років виділена така: при майже всуціль відповідній постмодернізму поетиці цих творів (фрагментарність, цитатність, ризоматичність, пародійність, ігрове начало тощо) їхня ідейно-змістовна парадигма дуже часто суперечить «канонам» цього напрямку. Українська література цього періоду, хоча й називається «літературою міжчасся», є, власне, першою позацензурною українською літературою, новою, незалежною, схильною до крайнощів і експериментів, але все ж таки такою, що створює, а не руйнує (постмодерний світ, нагадаємо, це переважно світ занепаду, поразки, хаосу, заперечення гармонічного буття). Українські письменники-дев'ятдесятники, котрі врешті отримали повну свободу думки й письма, прагнуть до цілісного осягнення буття, витворення нового образу світу, активного пошуку національної ідентичності та місця українця, і зосібна українського письменника, у світі.

Доробок сучасних українських літературознавців, присвячений найістотнішим проблемам зазначеного напрямку, розподілено нами на три групи. Автори першої групи праць, до яких належать О. Яровий, О. Пахльовська, С. Квіт, заперечують існування в українській літературі постмодернізму як такого або ж негативно оцінюють його вплив на літературний процес. До другої групи наукових розвідок належать такі, автори яких погоджуються з об'єктивним існуванням цього напрямку (або принаймні багатьох його ознак) у сучасній українській літературі та висвітлюють теоретичні аспекти постмодерну, причини його появи, сутність естетичної системи, основні риси (роботи М. Павлишина, Л. Лавринович, Г. Мережинської, Т. Денисової, І. Бондаря-Терещенка, Я. Поліщука, Р. Семківа, М. Наєнка, Т. Гундорової). Сюди ж належать праці, які містять характеристику окремих творів українських постмодерністів (С. Матвієнко, О. Бороня, О. Проценко, Л. Кульчинської, Я. Ключковської). До останньої, третьої, групи досліджень сучасних літературознавців належать ті, які присвячено висвітленню особливостей зарубіжного (переважно східноєвропейського) постмодернізму (статті М. Коваль, С. Руссової, І. Заярної, Б. Бакули).

Відзначено, що якщо на початку 1990-х у літературознавстві наявна чимала кількість спроб заперечення естетичного явища постмодернізму в Україні або інтерпретації його в українському негативному річищі, то в другій половині 1990-х та у 2000-х роках спостерігається поява чималої кількості цікавих і вартісних досліджень постмодерністської літератури науковців різних поколінь.

Другий розділ – «Концепція світу в українському постмодерністському романі 90-х років ХХ століття» – складається з семи підрозділів і присвячений висвітленню особливостей репрезентації картини світу в романістиці представників постмодернізму в українській літературі цього періоду.

У першому підрозділі другого розділу – «Особливості формування українського постмодерністського світосприйняття та його трансформації на українському ґрунті» – розглянуто специфіку оприявлення постмодерністського дискурсу в українській літературі 90-х років ХХ століття та висвітлено основні суперечності і характерні риси формування нової літературної концепції світу.

Акцентовано, що український постмодерністський світообраз, позначений впливом як естетичних і філософських особливостей європейської культури, так і специфічного, ускладненого постколоніальним минулим та відсутністю повноцінної модерністської творчості становища сучасної української літератури, має певні суперечності внутрішнього розвитку, що спричиняють його своєрідну окремішність поряд із європейською, американською чи навіть російською літературою. Беручи за зразок такі загальновизнані концепти постмодерністської естетики, як «смерть Бога», «смерть автора», «кінець часу та історії», простежуємо повну або часткову їхню трансформацію на українському ґрунті. Зокрема, поняття «смерть Бога» можемо вживати тільки у значенні відмови від абсолютних істин, беззаперечних цінностей і догматичної однозначності потрактувань. Разом із тим у романістиці досліджуваного періоду маємо доволі широкий пласт біблійної символіки і міфології, відчуваємо потужний теологічний струмінь (наприклад, у творах О. Ульяненка, Є. Пашковського та ін.). Поняття «кінець історії і часу» стає лише приводом для звертання не до майбутнього, а до сьогодення й минулого, для хворобливого переосмислення в іронічно-пародійному ключі вітчизняної історії (в усіх романах, розглянутих у роботі). Мотив України стає наскрізним символом літератури періоду 90-х, що спричинено болісним усвідомленням трагічності історичного процесу, духу національного занепаду, виродженості, закомплексованості українського народу (а не пересиченістю, вичерпаністю життя, як у випадку з європейською чи американською культурами). Концепт «смерть автора» зумовлює сумнів у всемогутності творця-деміурга, його ролі у тексті, залишаючи позаду ідеологічність, обмеженість, дидактичність, цілісність автора. Натомість тут простежується іноді майже цілковита спорідненість автора із твором, навіть залежність першого від другого, межова суб'єктивність, автобіографічність, що зумовлює часту підміну автора героєм і навпаки (зокрема, в романах О. Забужко, Ю. Андруховича, Ю. Іздрика).

У підрозділі звернено увагу й на умови формування постмодерністської свідомості митця-дев'ятдесятника, основні новаторські художні засоби української літератури досліджуваного напрямку, як-от: орієнтованість на світ уявного, позасвідомого; прагнення поєднати, змішати різні філософії, стилі, культури, зітерти межі між опозиційними поняттями, зруйнувати ієрархії та ілюзорні цінності; свідомо відмова від творення самобутнього, настанова на конструювання, запозичення уламків уже відомих текстів, виразів і культурних кодів; експериментування з мовою – розгерметизація, ускладнення, метафоризація, суб'єктивізація, що спричиняють несподіваність, бурхливу асоціативність, експресивність, парадоксальність тексту.

У другому підрозділі другого розділу – «Гра з життям і гра в життя: світ у романах Ю. Андруховича та В. Кожелянка» – розкрито ігрову, карнавальну картину світу у творах обраних письменників періоду 1990-х років. Відзначено, що перший роман Ю. Андруховича «Рекреації» репрезентував новий світообраз, утілений у звертанні до іронії, пародії, гри, еротичності, містики, гедонізму, богемної атмосфери, безмежної свободи думки й дії, де зливаються далекі категорії і концепти, суміщається несумісне та знижується високе (й навпаки). Наголошено також на особливому поетичному мисленні письменника, котре є найбільш близьким до постмодерного світовідчуття («фундаментальна ознака постмодерної чуттєвості», за виразом західних теоретиків), і на приналежності творів письменника до постмодерного «шизофренічного дискурсу» – апелювання до мови абсурду й парадоксу, де ставляться під сумнів загальноприйнята логіка та причинно-наслідкові зв'язки. У романі Ю. Андруховича «Московіада» наскрізна карнавальна концептуальність дещо деформується, м'яка іронія змінюється сарказмом, звужується хронотоп. Через змалювання одного дня із життя українського поета Отто фон Ф. (також шизоїдної особистості), котрий у своєму ставленні до себе, світу, оточуючих виявляється цілком близьким до богемної компанії з попереднього роману, перед нами відкривається убогість і жалюгідність існування тоталітарного світу, через численні приклади демонструється деградація, отупіння, розчарування, занепад духу сучасної людини. У «Перверзії» наскрізний карнавальний мотив змінюється на мотив «посткарнавального безглуздя», завершуючи тим самим проголошену Ю. Андруховичем Епоху Блазня в літературі, що асоціюється з естетикою очищення й має розмикати коло усталених і звичних літературних (і культурних взагалі) концептів. Карнавальна демонізація у творі увиразнює відчуженість, розгубленість персонажа перед феєричною картиною всепоглинаючого дійства, а доповідь українського гостя, котрою завершується семінар, містить прозорі натяки на порятунок від абсурдності світу, розщепленості свідомості героя, безпритульності і самотності.

У контексті ігрової карнавальної концепції згадано й роман В. Кожелянка «Дефіляда в Москві», що є одним із найвдаліших зразків відносності, гнучкості й варіативності істини в іронічно-пародійній концепції світу. Постійне «вивертання» історичної ситуації у творі породжує нові й нові версії того, що відбувається, так звана «гра у схованки» заплутує читача, підмінюється предмет висловлювання, змішуються відомі історичні факти та фантазії письменника, провокативно уможлиблюється неможливе, внаслідок чого утворюється принципово нова постмодерністська модель світу.

Третій підрозділ другого розділу – «Множинність віртуальних світів роману Ю. Іздрика «Воцек» – присвячено аналізу концепції світу роману, що постає як розмаїтий колаж із безлічі світів, реальностей, можливих варіантів розвитку подій, породжених снами, мареннями, свідомістю й підсвідомістю розпорошеного персонажа. Такому світообразу відповідає й всуціль ризоматична, розгалужена, позбавлена центру постмодерністська модель

побудови твору, що умовно поділяється на дві смислові частини. У першій найсимптоматичнішими рисами ретрансляції довколишньої дійсності є стани безумовної ворожості, абсурдності, хаотичності, непізнаваності світу, контраст між свідомим і позасвідомим, реальним і уявним; у другій – поряд із пронизливими описами почуттів персонажа – відчуття дисгармонійності не тільки реальної дійсності, а й власного внутрішнього світу, стосунків з тією, кого персонаж вважає найближчою людиною. Бажання Воццека написати книгу задля спасіння від власної одержимості підводить нас до інваріантного паролю роману: ніякої реальності, справжнього світу не існує, є тільки Текст, один великий усепоглинаючий мовний потік, у якому зникають і наболілі почуття, і візії сну, і інтелектуальні враження, і «незносне відчуття власної гріховності», і все інше.

У четвертому підрозділі другого розділу – *«Світ апокаліптичного буття в романі Є. Пашковського «Щоденний жезл»* – досліджено особливості постмодерного світовідчуття письменника, що позначене крайнім песимізмом, безнадійністю, трагічністю. Доля України осмислюється тут виключно як апокаліптична, світ постає через низку жорстких гіперболічних виразів. Одним з основних мотивів та найжахливішим уособленням звироднілості суспільства, катастрофічності його існування і протиприродності цивілізованого, модернізованого сучасного світу є в *«Щоденному жезлі»* образ Чорнобильської катастрофи. Показовим і оригінальним у змалюванні теми Чорнобиля в романі є ставлення до неї як до остаточного беззаперечного моменту істини, перед правдивістю й невідворотністю якого світ врешті має змогу стати самим собою, очиститися, переосмислити своє буття. Завдяки їй знаходить свій «правдивий» мистецький голос і сам митець. Розглянуто в підрозділі й таку складову світообразу роману, як час, що постає універсальною, абстрактною категорією, позбавленою лінійності й абсолютності; виділено як одне з основних антагоністичне протиставлення (поряд із бінарними опозиціями природа/цивілізація, місто/село) дорослого зрілого життя та золотої пори дитинства. Звернено також увагу на межову суб'єктивність, емоційність, загострене відчуття справедливості та відповідальності, що значною мірою визначають концепцію світу роману. Акцентовано, що прозопис Є. Пашковського чи не найбільше з усієї низки романів досліджуваного періоду характеризує послідовне богошукацтво, наскрізна релігійність, спраглий пошук духовних підвалин людства на тлі його здичавілості та вродженості.

У п'ятому підрозділі другого розділу – *«Соціальна система без віри: абсурдність світу в романі О. Ульяненка «Сталінка»* – проаналізовано представлену у творі картину світу вітчизняної дійсності із часів Йосифа Сталіна до початку 1990-х років. Через опис життя центральних персонажів (зокрема, родини Піскарьових) О. Ульяненко послідовно вибудовує абсурдний, обмежений, хаотичний світ людини в соціальній системі без віри. Злочинне життя Горіка Піскарьова уявляється закономірним наслідком тієї безвихідної, аномальної, нівелюючої атмосфери, тієї в глобальному розумінні «сталінки»

(соціальної системи), в якій формувалася індивідуальність персонажа, поступово перетворюючи людину на її подоби, підвладну інстинктам та неконтрольованим потягам.

Підкреслено, що в образі молодшого Піскарьова автор утілює спосіб життя і картину світу цілого «втраченого» покоління певного типу молоді «перехідних часів», яка, з дитинства позбавлена справжніх життєвих орієнтирів, проживає несправджене безглузде життя. Як і Є. Пашковський, О. Ульяненко чітко окреслює у своєму творі шлях для тих, хто хоче врятуватися від хаосу та нікчемності такого існування. Йона-Лорд репрезентує у творі протилежну (позитивну) модель поведінки: переживши перебування у божевільні, вештання світами, «каторгу» на заводі Нуріма, він врешті знаходить прихисток й сенс життя, одного разу потрапивши до Лаври. Отже, екзистенційні проблеми відчаю, самотності, страху, розпачу, що стоять у центрі роману «Сталінка», не заступають лейтмотивної думки твору: людина може знайти порятунок тільки у звертанні до Бога, молитві, каятті та очищенні, що відкривають шлях до горизонтів нового життя.

У шостому підрозділі другого розділу – *«Історія бездомності та безлюб'я: світообраз роману О. Забужко "Польові дослідження з українського сексу"»* – проаналізовано амбівалентну, розділену на особисте і суспільне, чоловіче і жіноче, «високе» й «низьке», українське (Схід) і американське (Захід) картину світу роману. Чи не вперше у творі О. Забужко так резонансно зазвучали феміністичні тенденції в осмисленні історії та суспільства, деієрархізація опозицій «жіноче/чоловіче», критика фалогоцентризму, дискримінації за ознакою статі. Культ об'єктивності, раціональності, духовності, сили (чоловіче начало) в романі протиставлено суб'єктивність, емоційність, тілесність, ненасильство (жіноче начало), що значною мірою визначає концепцію світу «Польових досліджень...». Світ любові (пристрасті) перетворюється в романі на світ боротьби, а тема «українського сексу» – на болісне осмислення чоловічої слабкості на тлі національного минулого та прикру констатацію жіночої залежності. Мотив виродженості, фізичного і розумового збідніння постколоніальної нації, що межує з мотивом страху та рабства, – одна з основних складових картини світу роману.

Впритул до теми нелюбові стоїть і тема тотальної безпритульності, бездомності людини. Свого дому поетеса Оксана не знаходить ні в рідній Україні, ні тим паче в Америці, про що свідчать постійні, пронизуючі всі колізії твору міркування про відсутність справжнього, затишного для душі прихистку. Героїня відчуває його лише в рідній мові (написанні віршів) та в коханні. Коли ж від бажаних стосунків лишається розчарування і біль, останньою можливістю подолання беззахисності–бездомності стає повернення до маленької дівчинки, яка живе в душі та черпає сили у щасливій порі дитинства (вона й стає для героїні справжнім мірилом дорослого життя). Підсумовано, що в романі О. Забужко суто жіноче світосприйняття, надвідверта сповідь про пережиті почуття переходить у масштабний філософський «нежіночий» дискурс,

базований на потужному інтелекті та неперевершеній мовній віртуозності авторки роману.

Сьомий підрозділ другого розділу – «Іронія та гра як маркери постмодерністського світобачення» – присвячено постмодерністській «іронії випадковості» (за Р. Семківим) і потужному ігровому началу, характерному для творів цього напрямку. Пародійна гра автора з текстами найчастіше відбувається через пастиш – редуковану форму пародії, котра передбачає змішування різних стильових кодів, жанрових форм, художніх течій. У романах Ю. Андруховича найбільш напруженою і негативно забарвленою є іронія/пародія, спрямована на викриття недоліків Радянської імперії; добра й легка іронія поширюється тут, як правило, на карнавальні теми, цитування інших сюжетів і тем, зображення людей з їхніми вадами й слабкостями (особливо українських письменників), сферу людських стосунків.

Пародійна спрямованість у постмодернізмі обернена і на самого автора та його твір. Одним із допоміжних засобів тут виявляється авторська маска, що дає автору змогу постійно самоіронізувати, борсатися у власних насмішкуватих потоках свідомості, блазнювати. Майстром самоіронії, крім Ю. Андруховича, можна назвати і О. Забужко, в романі якої переважає болісна, самооголююча жіноча самоіронія. Межова відвертість, максимальне оголення прихованого, цинічність, прискіпливість наративного викладу позначаються й на іронічно-пародійному дискурсі твору. Найрезонанснішого звучання набуває тут національно-історична тема, спрямована на викриття традиційних та пострадянських пороків України й українців. У романі Ю. Іздрика «Воццек» іронічно-пародійний вектор характеризується максимальною зануреністю в особистісно-емоційну площину, іронія постає тут бар'єром, за яким приховано надвразливу душу героя. Пародійний дискурс спрямовано автором на десакралізацію процесу творчості, екзистенційні теми, доробок інших письменників, а важливою особливістю роману є своєрідний синтез трагедійного ставлення до світу і комічного з переважанням доброго вишуканого гумору його зображення. Окрему нішу в іронічно-комічній парадигмі українського постмодернізму займає антикалістська іронія. Прагнення до освоєння дійсності в усій її повноті без будь-яких меж, використання раніше табуйованого, епатуюче випинання потворного в людині та її оточенні породжує новий тип іронічного освоєння світу, зумовлений потребою в оновленні засобів впливу на читача. У цьому річищі розглянуто іронію О. Ульяненка, що визначена як радикальна, близька до чорного гумору. Це невротична іронія людини на межі, здебільшого спрямована проти соціальної системи та її найпоширеніших вад – злочинності, проституції, бідності тощо.

У підрозділі йдеться також про постмодерністську художню гру, котра ґрунтується на принципі «безпринципності» і, на відміну від осмисленої до-постмодерністської гри, є позазмістовною. Сама позиція автора-творця в літературі досліджуваного напрямку стає тотально ігровою; головними об'єктами авторської гри обираються культурні й соціальні міфи, історія, інші літературні

та наукові тексти, її найпоширенішими формами – мовні ігри, незвичайна структура тексту, рольові ігри персонажів, мовні маски. Завдяки проголошеній постмодернізмом «смерті автора» відбувається створення загального ігрового поля тексту (світу-тексту), до якого залучаються й персонажі (цього твору чи будь-яких інших), і автор, і текст, і читачі. Знята опозиція «симуляція/правда» розкриває безмежний простір для винайдення нових припущень, здогадок, конотацій, смислів. Наприклад, у романах Ю. Андруховича та Ю. Іздрика використовуються численні мовні ігри (створення оказіоналізмів, допущення навмисних помилок, використання комічних синонімічних рядів, гра співзвуччями, вживання формул тощо), гра «хто говорить?», карнавалізація як мотив і як художній прийом, використання розгорнутих списків-переліків тощо.

Третій розділ – «Концепція людини в українському постмодерністському романі 90-х років XX століття» – складається з п'яти підрозділів. У *першому підрозділі третього розділу – «Перевідкриття людини в естетиці постмодернізму»* – проаналізовано формування в літературі цього періоду нового варіанта ставлення до людської особистості – так званого «постгуманізму», в основі якого лежить відмова від поняття про всемогутність та ідеальність людини, її схематизації і спрощення. Доведено, що руйнування традиційної концепції людини в українській літературі 1990-х років найпосутніше відбувається через призму соцреалістичного минулого, пародіювання, переосмислення дій, програм, шаблонів та способу життя колишнього «гомо советікуса» (романи О. Забужко, Ю. Андруховича та ін.). Криза перехідного часу, відчуття повалення донедавна непорушних авторитетів та розгубленість перед майбутнім формують притаманне літературі 90-х відчуття розірваності, хаотичності, ворожості світу, що, своєю чергою, породжує відчуженість людини в ньому. Саме така відчуженість стає причиною звернення до екзистенційних мотивів самотності, страху, зайвості, втечі, розпаду тощо, а також деструкції персонажа, яка виливається в розпорошеність, розмитість, амбівалентність, гібридність «героїв» постмодернізму (зокрема, в романістиці Ю. Іздрика, Є. Пашковського, О. Забужко та ін.).

Докорінно змінюються в постмодерністському творі й суб'єктно-об'єктні відносини: межі між ними розчиняються, знищуються, втрачають свою рельєфність (звідси – підвищена рефлексивність і автобіографізм). Категорія «смерті автора» в українській літературі виявляється в повному переосмисленні ролі письменника, відмові від його центральної, авторитетної ролі, від маски ідеологічного та духовного лідера (за винятком творів Є. Пашковського) і має на меті децентралізацію тексту, утвердження плюралізму мислення, множинності можливих смислів.

У *другому підрозділі третього розділу – «Незнайдена суб'єктність та інтенсивне самозаглиблення: персонаж одноіменного роману Ю. Іздрика "Воццек"»* – на прикладі центрального образу роману розглянуто постмодерністську тенденцію до суттєвої деформації людського суб'єкта, котрий змінюється поняттям «антисуб'єкт» – мозаїчний, розмитий, загублений між

візіями власного «я» та навколишнім світом образ, позиціонування якого відбувається одразу в декількох особах («він», «я», «ти», «Той»). Воцтек – персонаж безумовно трагічний, для якого характерне явне домінування тривожних, песимістичних, невротичних станів, незносне відчуття власної нікчемності, зайвості та неповноцінності. Прикметно, що на стратегію постмодерного світовідчуття в романі накладається стратегія шизоаналітичної наративності: персонаж переживає й осмислює не так реальні явища й речі, як їх розрізнені смисли, що розпорошують світогляд персонажа, перетворюючи його мову на хаотичну метамову шизофренічного індивіда.

Якщо в першій частині роману ми споглядаємо занотований досвід свідомості персонажа (майже без будь-яких дій), то друга частина – реальний досвід молоді закоханої людини, історія любові, ревнощів, болю. Тут змінюється не тільки спосіб нарації, а й ракурс зображення самого персонажа з його ще не паралізованою свободою волі й вибору, вчинками, емоціями, романтичністю, межевою відвертістю, відкритістю, вразливістю, аж до божевілья. Власне, у романі насправді присутніми є тільки два персонажі: він (Воцтек) і вона (А.), всі інші – лише їхні реінкарнації та маски. Однак пристрасна любов тільки глибше вкорінює в душі Воцтека відчуття самотності, абсурдності існування, що зрештою виливається у відверте самокатування, нетерпимість до власних недоліків, себененависть. Частково подолати ці стани персонажу допомагає лише сповідь про пережите у власній книзі.

У третьому підрозділі третього розділу – *«Блазнуюча маска фіктивного персонажа: образ українського поета в романній тріаді Ю. Андруховича "Рекреації", "Московіада", "Перверзія"»* – розкрито новий образ українського поета, позиціонований у зазначених творах як легковажний, відверто самозакоханий, авантюрний персонаж, схильний до надмірного вживання міцних напоїв, розпусти, нецензурщини і брехні. У концепції зображення людини всіх романів автора простежується явна тавтологічність, автотематичність, що зумовлена їх автобіографічністю. Надзвичайно потужною у творах Ю. Андруховича є й така ознака центральних персонажів, як дискурсивність: відверте смакування задоволення від гри зі словом, нарцистична самодостатність словесної творчості, мовлення заради мовлення тощо. Помічено, що гедоністичні забавки, онтологічна балакучість, нестримний потяг до розваг персонажів («Рекреації») – лише чергова маска, що майстерно приховує підвищену рефлексивність, вразливість та зневіреність самотньої людини і є маркером її неодновимірності й амбівалентності. У гротескно-сатиричному романі «Московіада» фіктивність, знівельованість центрального персонажа викликана бажанням показати розпад колишньої імперії, що зумовлює болісне відчуття міжчасся, розуміння глобальності необхідних зрушень й невідповідності до них колишнього «гомо советікуса». Тут у нагоді стає архетипна постать блазня (одна з найбільш відповідних карнавальному світовідчуттю письменника), яка дає змогу тримати певну дистанцію від навколишнього світу: з одного боку, пустословити й брехати, з другого –

пророкувати та не приховувати незручної правди. Концептуальна основа роману «Перверзія» (посткарнавальна розгубленість людини) зумовлює проблему пошуку себе, віднайдення своєї справжності та встановлення ідентичності (частково вже озвучена в попередніх творах письменника). Безкінечні мандри «героя» (орфічний міф), його втеча, натяки на таємниче полювання, завелика кількість масок та імен підкреслюють фіктивність, розмитість, розпорошеність образу, вказують на безліч його можливих варіантів і версій. У романі лише кохання, тобто присутність поряд значущого Іншого, на деякий час повертають Стахові (як і персонажам Ю. Іздрика, О. Забужко) відчуття рівноваги, хоча б відносно повноцінної самоідентифікації.

У четвертому підрозділі третього розділу – *«Авторитарність та герметичність авторської критичної свідомості (романи Є. Пашковського)»* – досліджено концепцію людини в романах зазначеного автора, котра характеризується звертанням до екзистенційних мотивів туги, розпачу, жалю, самотності, тотальним розривом між природним і цивілізованим світом, містом і селом, дитинством і зрілістю, страхом і надією. Якщо в перших своїх творах Є. Пашковський використовує традиційну форму оповіді, створюючи ефект безпосередньої присутності героїв, то в останніх помітна явна тенденція до перенесення акценту з героя на авторську свідомість, безпосередню присутність автора в тексті, есеїстичну авторефлексію. У романі «Щоденний жезл» особистість письменника, авторське «я», повністю заступає позицію персонажа, об'єктивність змінюється суб'єктивністю, діалогічне мовлення – суцільним герметичним монологом. Показовою для центрального образу твору є часова роздвоєність: вдаючись до осмислення, переживання минулого, наратор найчастіше позиціонує себе приналежним до часу «дочорнобильського» з його духовними цінностями та праведними ідеалами. Концепція людини в романі розпадається на письменницьке «я» та суспільне «ми» з акцентуацією на історичних травмах, вадах менталітету, котрі зрештою призводять до загубленості, деградації цілої нації. Суб'єкт критичної свідомості від такого світу відчужується, постаючи таким собі романтичним бунтівником, невинним свідком «кінця світу», посередником між Богом і людьми. Автор «Щоденного жезлу» уявляє себе пророком, бо будь-який справжній письменник, на його думку, виконує місію Мойсея, що «невтомно тримає жезл», черпаючи сили у вірі і проповіді. Така категорична авторська позиція межує в романі із авторитарністю, абсолютизацією авторського «я», однозначністю, категоричністю та неприйняттям будь-якої істини, яка не відповідає релігійній доктрині, що вказує на потужний нарцистичний компонент твору Є. Пашковського.

У п'ятому підрозділі третього розділу – *«Суперечливість та багатогранність нового образу жінки в романі О. Забужко "Польові дослідження з українського сексу"»* – проаналізовано одну з найяскравіших спроб осмислення постаті жінки в українській літературі 1990-х років. Роман «Польові дослідження...» інсталює принципово нову модель такого образу: сексуальну, активну, емансиповану, самодостатню інтелектуалку, постать якої

окреслено як суперечливу, умовну, химерну, ексцентричну, що в ній поєднуються раціональні міркування й ірраціональні неконтрольовані імпульси, аналітичний гострий розум та експансивні вчинки.

Амбівалентність жіночого образу найсуттєвіше проявляється в любовних стосунках через конфлікт розуму та почуття, що, за великим рахунком, приховує опозиціонування в душі поетеси особистого («я» для себе) та національного («я», приналежне до свого народу). Звертання до давнього українського архетипу відьми зумовлює потужний розмах демонізації «героїні», ознаки якої вона, не приховуючи, демонструє читачеві. Цей провокативний ефект «відьомської» відвертості увиразнюється у творі контрастним образом нещасної покинутої дівчинки, яку так не любить у собі розлючена Оксана. Прикметно, що відкрито артикульоване зображення тілесних потреб «героїні», її сексуальність стають чинниками проблематизування чоловічої статі, а поняття розуму й тіла у свідомості авторки–героїні значною мірою протиставлені. Сексуальна й емоційна залежність від чоловіка тлумачиться тут як механізм поневолення, безумовне зло, що не дає жінці стати цілковито вільною, попри її активність та інтелект. Акцентовано, що суб'єктивне начало у творі є гіпертрофованим, воно передбачає повне відмежування від «іншого» і світу, висуваючи на перший план індивідуальні рефлексії наратора, його внутрішній психологічний ландшафт.

ВИСНОВКИ

Дослідження постмодерністського дискурсу в українській літературі 90-х років ХХ століття засвідчило, що це явище має свої історично-цивілізаційні та національно-естетичні особливості. Його виникнення на руїнах радянської культури, єдиним офіційно дозволеним методом якої був соцреалізм, викликане бажанням митців подолати цю обмеженість, деміфологізувати радянський міф, переосмислити власну історію задля відживлення самосвідомості та національної ідентичності. Це породжує основну світоглядну суперечність постмодернізму 1990-х: невідповідність постмодерністської поетики творів цього напрямку їхньому ідейно-сутнісному непостмодерному наповненню. Заперечуючи комуністичну ідеологію, проголошуючи плюралізм думок та якнайширшу ревізію вкорінених у свідомості радянської людини стереотипів, український постмодернізм проголошує нову ідеологію (зокрема, національну), бо насправді не здійснює відхід від позитивного знання та відмовляється від повної деконструкції світу й суб'єкта. Доробок українських письменників-постмодерністів досліджуваного періоду представлений тематично та стилістично різнорідними творами, котрі, однак, можна об'єднати за звертанням до двох найважливіших (особливо для митця перехідної епохи) питань: 1) питання України з її болісно-іронічно осмислюваним минулим, кризовим сьогоденням та невизначеним майбутнім; 2) питання людини (а конкретніше – людини, обтяженої постколоніальною свідомістю) та її стосунків із собою, світом і Іншим.

Здійснене дослідження концепції світу в романах Ю. Андруховича,

Ю. Іздрика, В. Кожелянка, О. Забужко, Є. Пашковського, О. Ульяненка дає змогу виділити в українській постмодерністській прозі 90-х років XX століття декілька сутнісно-наративних груп. Перша звертається до освоєння світу через ігрове начало, іронію, містику, епатаж, барокові символи, урбаністичні мотиви та орієнтується на світову літературну традицію (романи Ю. Андруховича «Рекреації», «Московіада», «Перверзія», В. Кожелянка «Дефіляда в Москві», Ю. Іздрика «Воццек»). Друга прагне до зображення буття крізь призму тотально трагічного, апокаліптичного світовідчуття критичної свідомості наратора, звертання до біблійної міфології, селянської теми й традиційних питань національної культури (романи Є. Пашковського «Свято», «Вовча зоря», «Щоденний жезл», О. Ульяненка «Сталінка», «Вогненне око»). Третя поєднує ознаки двох напрямків: з одного боку – іронія, самопародія, епатаж, гра, з другого – жорстка критична свідомість, схильна до дидактичних інтенцій та безжально-викривальних узагальнень (роман О. Забужко «Польові дослідження з українського сексу»).

Суттєвих трансформацій у літературі 90-х років XX століття зазнає й концепція осмислення людської особистості. Антропоцентризм попередніх епох змінюється тут деантропоцентризмом, що виходить із відмови від поняття всемогутності та авторитетності людської особистості. Мультимасштабна криза ідеологій та технологій рішуче спростовує думку про людину як володаря всесвіту, а відчуття хаотичності, відчуженості світу породжує образ фіктивного, розпорошеного, гібридного персонажа, який раз по раз розпадається просто на очах у читача. Докорінно змінюються суб'єктно-об'єктні відносини творів досліджуваного напрямку, що значною мірою викликано постмодерністським уявленням про «світ як текст», де між реальною й описуваною дійсністю немає чіткої межі, а тому і розрізнення суб'єкта й об'єкта твору стає для реципієнта тексту заважким завданням. Відтепер письменник позбувається ролі організаційного центру твору, авторитету ідеологічного та духовного лідера, чим підсилює децентрацію тексту, утвердження множинності можливих сенсів.

У досліджених творах можна помітити певну подібність письменницьких підходів до художніх засобів зображення персонажа. Основною сутнісною ознакою, що об'єднує всі розглянуті нами образи, є наскрізне відчуття розірваності, розщепленості людської особистості. У романі Ю. Іздрика це психопатична розпорошеність шизофренічного індивіда, що є умовною конструкцією, суб'єктом хворобливої свідомості самого автора (Воццек–Той–Іздрик). У Ю. Андруховича – розгубленість персонажа між власними масками (Стах Перфецький, Отто фон Ф.) або роздвоєність людини між двома основними її іпостасями: з одного боку, веселого, легковажного, балакучого, авантюрного дотепника-ловеласа, з другого – вразливої, зневіреної, самотньої творчої особистості, що понад усе прагне самоідентифікації (Орест Хомський, Юрко Немирич, Отто фон Ф., Стах Перфецький та ін.). Для творів Є. Пашковського характерна часова розірваність героя (прекрасне минуле й огидне апокаліптичне сьогодення), антагонізм між природою і цивілізацією, містом і селом тощо.

Героїні роману О. Забужко Оксані притаманна роздвоєність між розумом і почуттям, особою і статтю, духом і тілом, що спричиняє демонстративність, контрастність, граничну емоційність нарації.

Екзистенційна загубленість, знівельованість людини в досліджених романах втілюється також через звертання до постмодерністських мотивів втечі, блукання, ловів, нереалізованості, самотності, страху, зайвості, розпачу, болю, сну, марення, видіння та ін. Неоднозначним у цих творах є й співвідношення формотвірних та смислових ознак: позбавлені цілісності, схематично, пунктирно окреслені, фіктивні (Ю. Іздрик), одноманітні (Ю. Андрухович) образи втілюють смислову багатовекторність, поліфонічність, амбівалентність, адже саме через них письменники звертаються до наболілих національних проблем та відкрито (Є. Пашковський) чи завуальовано (Ю. Андрухович) пропонують свої шляхи виходу із загальної кризи. Вагомим здобутком літератури 1990-х є перевідкриття образу письменника як пророка, месії, покликаного врятувати світ, до якого вдається у своїх романах цього періоду Ю. Андрухович. У конфронтацію із ним наприкінці 90-х вступає Є. Пашковський, котрий стає на захист традиційного бачення митця та прагне до укоріненого в попередніх літературних напрямках звеличення його постаті.

Українська постмодерністська література 90-х років XX століття виявляється свого роду перехідним етапом, перед яким постає завдання, з одного боку, підсумувати та переосмислити суспільні й культурні цінності минулих часів (до здобуття незалежності), а з другого – знайти нові шляхи розвитку людини й суспільства. Проходячи крізь констатацію та емоційне осмислення всіх «типових хвороб» сучасного суспільства: деградацію особистості, занепад духу, збідніння інтелектуального та фізичного потенціалу нації, постчорнобильський синдром тощо, письменники-дев'ятдесятники повертаються до пошуку абсолютів, ідеалів, вічних істин, що, зрештою, найбільшою мірою і визначає концепцію світу й людини в романістиці цього часу.

Основний зміст роботи викладено в таких публікаціях:

1. Гутнікова Т. Ю. Проблеми постмодернізму в оцінці сучасного українського літературознавства / Т. Ю. Гутнікова // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. : Філол. / [ред. кол. : Ю. М. Безхутрий (відп. ред.) [та ін.]]. – 2005. – Вип. 43. – № 647. – С. 94–97.
2. Гутнікова Т. Ю. Романи Ю. Андруховича 90-х років XX ст. як явище постмодернізму : мотиви і проблеми / Т. Ю. Гутнікова // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. : Філол. / [ред. кол. : Ю. М. Безхутрий (відп. ред.) [та ін.]]. – 2005. – Вип. 44. – № 659. – С. 175–178.

3. Гутнікова Т. Ю. Карнавалізація у романах Ю. Андруховича / Т. Ю. Гутнікова // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. : Філол. / [ред. кол. : Ю. М. Безхутрий (відп. ред.) [та ін.]]. – 2005. – Вип. 45. – № 666. – С. 83–86.
4. Гутнікова Т. Ю. До питання про сутність та особливості українського постмодернізму / Т. Ю. Гутнікова // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. : Філол. / [ред. кол. : Ю. М. Безхутрий (відп. ред.) [та ін.]]. – 2005. – Вип. 53. – № 798. – С. 245–248.
5. Гутнікова Т. Ю. Концепція героя у романі Ю. Іздрика «Воцтек» / Т. Ю. Гутнікова // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. : Філол. / [ред. кол. : Ю. М. Безхутрий (відп. ред.) [та ін.]]. – 2009. – Вип. 56. – № 846. – С. 134–138.
6. Гутнікова Т. Ю. Іронія як маркер постмодерного тексту (на прикладі романів Ю. Андруховича, О. Забужко, Ю. Іздрика, О. Ульяненка) / Т. Ю. Гутнікова // Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. Сер. : Філол. наук / [ред. кол. : В. С. Курило (гол. ред.) [та ін.]]. – 2011. – № 3 (214). – С. 109–115.
7. Гутнікова Т. Ю. Біблійний міф у сучасній українській прозі (на прикладі романів 90-х рр.) / Т. Ю. Гутнікова // Акт. проблеми слов'ян. філол. : міжвуз. зб. наук. ст. Сер. : Лінгвістика і літературознавство / [ред. кол. : В. А. Зарва (гол. ред.) [та ін.]]. – 2012. – Вип. XXVI. – Ч. IV. – С. 119–126.
8. Гутнікова Т. Ю. Особливості світообразу в українському постмодерністському романі 90-х років ХХ ст. / Т. Ю. Гутнікова // Вісн. Черк. ун-ту. Сер. : Філол. / [ред. кол. : А. І. Кузьмінський (гол. ред.) [та ін.]]. – 2012. – Вип. 253. – № 40. – С. 104–107.

АНОТАЦІЯ

Гутнікова Т. Ю. Концепція світу і людини в українському постмодерністському романі 90-х років ХХ століття. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна МОНмолодьспорту України, Харків, 2012.

У дисертації досліджено концепцію світу й людини в літературі 90-х років ХХ століття крізь призму постмодерністського світобачення. Основним матеріалом аналізу виступають романи Ю. Андруховича, Ю. Іздрика, В. Кожелянка, О. Забужко, Є. Пашковського, О. Ульяненка.

Визначено, що концепція світу українського постмодерністського роману 1990-х років поєднує як загальноприйняті світові ознаки даного напрямку (цитатність, принципи гри, іронії, пародії, особлива форма побудови творів, «світ як текст», експериментування з мовою тощо), так і свої національні особливості, зумовлені культурними та суспільними умовами: часткова трансформація інваріантних положень постмодерну з пошуком конструктивних ідей, самоідентифікації, збереження самобутності, відкриття в літературі нових шляхів до подолання культурної і духовної кризи, пошуки цілісності буття. На

підставі здійсненого аналізу виявлено принципово нову концепцію людини романістики 1990-х: фрагментарний, гібридний, деперсоналізований образ. Основними засобами його відображення стають нарцисистичність, дискурсивність, гротескність, монологічність, антикалізм, оголення процесу творчості, відкрита взаємодія з читачем, звертання до архетипів, міфу (соціального, релігійного, народного), підвищений інтерес до ірраціонального й підсвідомого, автобіографічність. Як найпоширеніші у вітчизняних постмодерністських текстах виділено мотиви втечі, блукання, ловів, нереалізованості, самотності, страху, зайвості, розпачу, болю, сну, марення, видіння тощо, що є маркерами екзистенційної загубленості, фіктивності, знівельованості людського індивіда у ворожому світі.

Ключові слова: постмодернізм, роман, світообраз, персонаж, децентрація, мотив, «світ як текст».

АННОТАЦІЯ

Гутникова Т. Ю. Концепция мира и человека в украинском постмодернистском романе 90-х годов XX столетия. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. – Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина МОНмолодежиспорта Украины, Харьков, 2012.

Реферируемая работа посвящена исследованию концепции мира и человека в украинской романистике 90-х годов XX столетия через призму постмодернистского мироощущения. Постмодернизм определяется как направление, возникшее вследствие разрушения суперсистем: в западноевропейской и американской культуре как реакция на кризис индустриального общества и исчерпанность модернистского мировоззрения, в восточноевропейской – как результат свержения коммунистической идеологии и ограниченности официальной культуры соцреализма. Эта культурно-политическая ситуация определяет и исследуемые особенности украинского постмодернизма. С одной стороны, желание переосмыслить, переписать историю, демифологизировать советский миф, показать распад мира и деградацию, потерянность человека в нем; с другой стороны – выстроить новую картину мира, образ бытия и человека в нем. Это порождает и главный парадокс украинского постмодернизма: противоречие между формальными постмодернистскими чертами украинского постмодернизма (цитатность, игра, ирония, ризоматичность, эклектичность, интертекстуальность и т. д.) и его идейным непостмодернистским наполнением (стремление к целостности, возведение духовной вертикали, поиски выхода из реального социального и культурного кризиса).

В ходе изучения концепции мира в романах Ю. Андруховича, О. Забужко, Ю. Издрика, Е. Пашковского, О. Ульяненка было предложено деление этих

призведений на несколько основных групп. К первой относятся писатели, осваивающие мир посредством игры, иронии, мистики, эпатажа, барочных символов, ориентации на мировую традицию (романы Ю. Андруховича «Рекреации», «Московиада», «Перверзия», В. Кожелянко «Дефиляда в Москве», Ю. Издрика «Воцек»). Вторая группа отдает предпочтение таким художественным средствам, как использование трагического, апокалиптического, тотально серьезного мироощущения, обращение к библейской мифологии, сельским темам и традиционным вопросам национальной культуры (романы Е. Пашковского «Праздник», «Волчья заря», «Ежедневный жезл», О. Ульяненко «Сталинка», «Огненное око»). В третьей группе объединены черты двух предыдущих направлений: ирония, пародия, гротеск, игра, эпатаж и жесткое критичное авторское сознание (роман О. Забужко «Полевые исследования украинского секса»).

Изменение картины мира порождает и изменение концепции человека в ней. Кризис переходного времени, переосмысление нерушимых в соцреалистической литературе норм и понятий порождают характерное для персонажей украинской литературы 1990-х годов чувство разорванности, деперсонализации, фиктивности. Персонаж как носитель нормативного фознания бесследно исчезает, уступая место принципиально новой концепции литературного «героя». В исследованных произведениях репрезентовано именно такой гибридный распорошенный персонаж, основными средствами изображения которого становятся натуралистичность, дискурсивность, гротескность, интерес к подсознательному, иррациональному, антикализм, комментаторство, открытое взаимодействие с читателем. Неопределенное состояние человека переходного времени отражают и самые распространенные мотивы романистики этого периода: мотивы блужданий, бегства, сна, погони, страха, одиночества и др.

Неоднозначно в произведениях украинских писателей-постмодернистов и соотношение их формальных и смысловых характеристик: лишённые целостности, схематичные, пунктирные образы воплощают смысловую полифоничность, многовекторность, ведь именно через них писатели обращаются к наиболее острым национальным проблемам и открыто или завуалированно предлагают свои пути выхода из общественного кризиса. Кроме того, в литературе 1990-х происходит интенсивное переосмысление традиционного образа писателя (это подтверждает детальный анализ произведений Ю. Андруховича), а также самого процесса творчества (романы О. Забужко, Ю. Издрика, О. Ульяненко). В корне меняются субъектно-объектные отношения художественного произведения: оно становится продуктом взаимодействия самого текста, персонажа, автора и читателя. Писатель лишается роли организационного начала текста, чем усиливается децентрация художественного произведения, утверждение множественности смыслов.

Авторы украинской романистики 90-х годов XX столетия, проходя через осмысление глобальных проблем современного общества, возвращаются к поиску абсолютных, вечных ценностей, что и является причиной амбивалентности

концепции мира и человека литературы этого периода: с одной стороны – эмоциональный нигилизм, разочарование, неуверенность, констатация поражения и упадка, с другой – поиски истины, богоискательство, обращение к религиозной мифологии, переосмысление писателя и творческого процесса, обращение к вечным идеалам красоты и любви.

Ключевые слова: постмодернизм, роман, образ мира, персонаж, децентрация, мотив, «мир как текст».

SUMMARY

Gutnikova T.Y. A world and a man concept in Ukrainian art nouveau novel of the 90s of the XX th century. – The manuscript rights.

The dissertation for the degree of Candidate of Philological Studies, speciality 10.01.01 – Ukrainian literature. – V. N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science, Youth and Sport of Ukraine, Kharkiv, 2012.

In the dissertation the author studies the concept of the world and a man in the literature of the late 90s of the XXth century through the prism of post modern point of view. The main materials of the analysis are the novels by Y. Andrukhovich, Y. Izdrick, V. Kozhelyanko, O. Zabuzhko, Y. Pashkovskiy, O. Ulyanenko.

The author defines that the Ukrainian post modern novel of the end of 90s of the XX th century concept of the world connects both the standard world features of the branch given (irony, parody, special form of literary works writing, citation, “world as a text”, language experiments etc and its national peculiarities influenced by cultural and social conditions of society). They are: part transformation of invariant statements of post modern with the search of constructive ideas, individuality, self identification, invention of new ways to overcome the crisis in literature, search of integrity of being. On the basis of the research the author invented principally new man concept in novel writing of the late 90th. It is fragmental, hybrid, mosaic, depersonalized character. The main ways of creation of such character are monologue speech, narcissism, grotesque, commentary, open interaction with the reader, addressing to archetypes, myth (social, religious, folk), the increased interest in irrationality and subconscious, autobiographical data. The most wide spread motif is escape, non implement, loneliness, scare, oddness, dreaming, delirium. They are transparent markers of existence loss, fictitiousness of human being in the enemy world.

Key words: postmodern, novel, character, motif, outlook, «world as a text».